

Література

1. Гопчаров Д. В., Гопчарова И. Б. Введение в политическую науку. — М., 1996. — С.189.
2. Сергеева Е. Я. Политическое участие и политическая ориентация российского населения: Методология исследования и прогнозирования: Автореф. дис. — М., 1995. — С. 18, 24.
3. Комаровский В. С. Демократия и выборы в России: Теория и история вопроса // Социс. — 1996. — № 6. — С. 18–31.
4. Раствов Ю. У. Протестное поведение в регионе (на примере Алтайского края) // Социс. — 1996. — № 6.
5. Поливаева П. П. Политическое сознание россиян в 90-е годы: состояние и некоторые тенденции развития // Вестник Московского университета. Сер. 12. Политические науки. — 1997. — № 5. — С. 40.
6. Доган М. Легитимность режимов и кризис доверия // Социологические исследования. — 1994. — № 6. — С. 150.
7. Пугачев В. П., Соловьев А. И. Введение в политологию. — М., 1998. — С. 440.
8. Попова И. Социологический подход к изучению легитимности и легитимации: К постановке проблемы // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2000. — № 3. — С. 33.
9. Зеркало недели. — 2004. — 3 июля.
10. Там же.
11. Там же.
12. Головаха Е. Трансформирующееся общество: Опыт социологического мониторинга в Украине. — К., 1996. — С. 82.

УДК 281.96(477)

В. Б. Онощенко,
здобувач ОНЮА

ПОЛІТИЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ЛІКВІДАЦІЇ І ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Після тривалих гонінь та переслідувань однією із найчисельніших і найвпливовіших релігійних організацій стала Українська греко-католицька церква. Оскільки доля цієї церкви завжди залежала від офіційної влади, важливе значення має дослідження саме політичних аспектів її ліквідації і відродження.

Останнім часом українські дослідники (Н. Кочан [1], В. Пащенко [2], В. Сергійчук [3], П. Яроцький [1] та ін.) значну увагу приділяють питанням історії та сучасного стану Української греко-католицької церкви. Однак проблеми відродження церкви в контексті суспільно-політичної ситуації, що склалася в Україні в період становлення і утвердження незалежності, досліджені ще недостатньою мірою. Потребують також докорінного переосмислення радянські підходи в оцінках ролі і значення Української греко-католицької церкви в історії українського народу, які давалися у працях А. Біскупа [4], С. Возняка [5], К. Дмитрука [6], О. Уткіна [7] та ін.

Відродження Української греко-католицької церкви, знищеної радянським тоталітарним режимом у 1946 р., почалося наприкінці 80 — початку 90-х рр. ХХ ст.

Станом на 1943 р., тобто незадовго до ліквідації, Українська греко-католицька церква являла собою досить потужну релігійну організацію. Її мережа складала 4488 церков і каплиць, 203 монастирі, 1 богословську академію, 5 духовних семінарій, 2987 священиків, 1610 ченців і черниць, 540 богословів, 35 видавництв [8].

Після смерті Андрея Шептицького, який впродовж 44 років керував церквою, її очолив митрополит Йосип Сліпий. Однак після закінчення Другої світової війни він разом з іншими єпископами, священиками, ченцями був репресований [9]. За підрахунками, репресій зазнали приблизно 1717 осіб греко-католицького духовенства.

У березні 1946 р. відбувся так званий Львівський церковний собор, у якому брали участь два попередні висвячені православні єпископи, 214 священиків, деканів і представників кліру, а також 19 мирян. На соборі було заявлено, що із загальної кількості 1270 священиків Української греко-католицької церкви 997 чол. (78,5%) побажали влитися у лоно православ'я [10].

За офіційною версією, Собор прийняв рішення скасувати рішення Берестейського собору 1596 р., ліквідувати унію, анулювати залежність від Риму і повернутися у Російську православну церкву [10].

Однак 273 священики (21,5%) не визнали рішень Львівського церковного собору і не згодилися переходити у православ'я. Частина із них емігрувала за кордон, інші — пішли у глибоке підпілля, де створили нелегально діючі структури греко-католицької церкви.

Хоча в період перебудови тиск на релігію значно послабився, проте ставлення тодішнього партійно-радянського керівництва України до греко-католицизму не змінилося. Це змусило їх до створення Ініціативної групи, яка у червні 1987 р. звернулася із листом до тодішнього Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова із вимогою визнання їхньої церкви і віри [11]. Проте ні М. Горбачов, ні його оточення ще не були готовими до задоволення цієї вимоги українських греко-католиків.

Організований рух за відродження Української греко-католицької церкви розпочався наприкінці 1987 р., коли було створено «Комітет захисту Української греко-католицької церкви». Прихильники греко-католицизму використовували різноманітні форми і методи боротьби за легалізацію і відродження своєї віри і церкви: богослужіння біля закритих храмів, мітинги, демонстрації, маніфестації, голодування, збір підписів, звернення до депутатів та представників владних структур усіх рівнів тощо. На захист релігії в цілому, греко-католицької церкви зокрема активно встали Народний Рух України, Товариство української мови ім. Тараса Шевченка, правозахисні та інші організації.

Чимало зусиль для легалізації церкви, моральної підтримки віруючих греко-католиків в Україні доклав наступник Йосипа Сліпого Мирослав Іоанн кардинал Любачівський. Відродженню греко-католицизму в Україні значною мірою сприяли також його зарубіжні осередки. Українські греко-католики постійно відчували підтримку Ватикану. Їм вдалося також привернути до свого становища увагу світового співтовариства, зокрема представників міжнародних органі-

зацій, зарубіжних релігійних центрів, керівників держав, правлячих кіл та офіційних осіб багатьох країн.

Однак, незважаючи на це, партійно-радянське керівництво України всіляко стримувало легалізацію Української греко-католицької церкви. Найбільший спротив її відродженню чинив ЦК Компартії України [12]. Навіть тоді, коли у ставленні союзного керівництва до релігії і церкви вже були помітними зміни, він продовжував твердо стояти на старих позиціях, орієнтуючи місцеві партійні органи на недопущення легалізації греко-католицизму. Ним було розроблено «Робочий план здійснення в УРСР додаткових заходів для посилення протидії уніатським проявам у західних областях України в 1988–1989 рр.». Цим партійним документом передбачалося здійснення комплексу заходів, спрямованих на поглиблене вивчення ситуації в середовищі прихильників греко-католицизму, організації протидії його легалізації в Україні [13].

Спроби відродження греко-католицизму тривалий час розцінювалися партійними органами різних рівнів як вияви націоналізму та екстремізму. Це переконливо підтвердив квітневий (1988) пленум Компартії України [14].

Місцеві партійні органи під тиском ЦК Компартії України докладали зусиль до послаблення та подолання впливу греко-католицизму.

У процесі боротьби з греко-католицизмом партійні комітети тісно співпрацювали з правоохоронними органами, окремі церковні активісти та священники притягалися до адміністративної та кримінальної відповідальності.

Серед аргументів на користь недопущення легалізації і реєстрації греко-католицьких громад називалися багатовікова боротьба українського народу проти унії і католицизму, небезпека реєстрації під виглядом релігійних громад релігійно-націоналістичних організацій, діяльність яких може призвести до посилення антирадянських та антиросійських настроїв і розколу у православному середовищі [13].

До боротьби з відродженням унії активно залучалися науковці, які у своїх публікаціях намагалися всіляко розвінчувати Українську греко-католицьку церкву [4; 5; 6; 7].

Відродженню греко-католицизму разом з партійними та радянськими органами України активно протидіяла також Російська православна церква, особливо Український екзархат. В одному із компартійних документів прямо ставилося завдання «здійснити комплекс заходів по лінії радянських органів, спрямованих на активніше використання антиуніатської позиції Російської православної церкви на місцях» [13]. Одним із прийомів, який використовувався владою для нейтралізації греко-католиків, було прискорення реєстрації православних громад.

Однак вживані партійно-радянським керівництвом України та Російською православною церквою заходи щодо протидії греко-католицизму не давали очікуваних результатів. У травні 1989 р. у західних областях України було 7 греко-католицьких єпископів, 274 священники, 148 ченців і 324 черниці [15].

Питання про легалізацію греко-католицизму в Україні офіційно почало ставитися не в Києві, а у Москві. Так, відомий радянський правознавець, де-

путат Верховної Ради СРСР, академік А. Сахаров закликав радянський уряд легалізувати Українську греко-католицьку церкву. Його підтримали деякі інші депутати, а також деякі опозиційно налаштовані священники Російської православної церкви [16].

9 червня 1989 р. під час роботи з'їзду народних депутатів СРСР група голодуючих у Москві українських греко-католиків зробила заяву для преси з вимогою про легалізацію і реабілітацію церкви [17]. 17 вересня 1989 р. на підтримку греко-католицької церкви у Львові було проведено майже 150-тисячну маніфестацію. Аналогічні маніфестації пізніше відбулися у Івано-Франківську та Тернополі [18].

Враховуючи ситуацію, що склалася, а також зважаючи на міжнародні угоди, підписані Радянським Союзом, тодішній голова Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР К. Харчев у жовтні 1989 р. заявив, про необхідність і можливість визнання владою греко-католицької церкви [19].

Проте офіційна українська влада для легалізації греко-католицизму ніяких кроків не робила, що змушувало віруючих вдаватися до спроб самостійного розв'язання цього питання. 29 жовтня 1989 р. громада найбільшої у Львові Преображенської православної громади разом із священником вийшла з-під юрисдикції Московського патріарха і перейшла в лоно греко-католицизму. І хоча зацікавленими сторонами це було витлумачено як насильницьке захоплення храму, проте за ним почався масовий перехід православних до греко-католицизму.

Важливою віхою на шляху офіційної легалізації Української греко-католицької церкви була зустріч у Римі Голови Верховної Ради СРСР М. Горбачова з папою Іоанном-Павлом II 1 грудня 1989 р. Після цієї зустрічі Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР зробила заяву про реєстрацію релігійних громад греко-католиків нарівні з іншими визнаними державою релігійними організаціями.

Однак ускладнена процедура та штучні зволікання української влади з реєстрацією греко-католицьких громад змушували їх прихильників продовжувати самочинно захоплювати храми, що були у користуванні православних віруючих.

23 січня 1990 р. у Львові відбувся собор єпископів, духовенства та мирян Української греко-католицької церкви, який прийняв ухвалу визнати незаконним Львівський церковний собор 1946 р. та усі його рішення і постанови.

Після тривалих зволікань владних структур почалася масова реєстрація греко-католицьких громад. Якщо станом на 1 вересня 1990 р. їх було зареєстровано 298 [20], то на 1 січня 1991 р. — 1803 [21]. Відбувалася також розбудова церкви та релігійно-церковної мережі. Відновлювалися також греко-католицькі жіночі та чоловічі монастирі.

Важливою подією у житті Української греко-католицької церкви було повернення 30 березня 1991 р. в Україну її глави Мирослава Іоанна кардинала Любачівського.

Значного ентузіазму Українській греко-католицькій церкві додало проголошення незалежності України. Адже церква здавна виступала не лише як

релігійна, а й як національна інституція, яка залишила глибокий слід в історії України [22]. Наприкінці 1992 р. вона вже мала 2700 громад, 33 монастирі [23], а у 1993 р. — 2932 громади, які обслуговував 1691 священник, 39 монастирів, у яких мешкало 1217 ченців і черниць [24]. Станом на 1 січня 1995 р. офіційно діяла 3071 громада Української греко-католицької церкви, 59 перебувало на стадії реєстрації, через рік їх було 3101 і 46 проходили реєстрацію [25].

Серед проблем, які доводилося вирішувати керівництву Української греко-католицької церкви, віруючим, її політичним прихильникам, — домагання її офіційної реабілітації з боку держави, подальша її структуризація, пошуки шляхів врегулювання конфлікту з православними та налагодження контактів з греко-католиками Закарпаття тощо.

У 1996 р. церква урочисто відзначила 400-річчя Берестейської унії. Цього ж року на синоді єпископів було розглянуто питання про керівництво церкви. Зважаючи на похилий вік (82 роки) Мирослава Іоанна кардинала Любачівського, який формально залишався главою церкви, собор обрав єпископа Любомира Гузара його помічником.

Із року в рік церква продовжувала зміцнювати свої позиції у західному регіоні України, розбудовувати релігійно-церковну мережу. На початку 1997 р. в Україні діяло 3200 греко-католицьких громад, які обслуговувалися понад 2000 священнослужителів. У 55 монастирях мешкало 1300 ченців і черниць. Зводилося 300 нових храмів [26].

Помітною тенденцією у житті греко-католицької церкви була постійна підтримка її місцевими органами влади, вирішення на її користь спірних питань з передачею храмів у власність чи почергове користування, виділення земельних ділянок під нове культове будівництво.

Впродовж всіх років свого відродження Українська греко-католицька церква дбала про зміцнення церковної дисципліни, відносини духовенства з мирянами, роботу серед молоді. Значна увага приділялася церквою питанням піднесення богословської освіти, підготовки кадрів. У її духовних навчальних закладах велася підготовка не лише священників, а й викладачів богослов'я та філософії, працівників церковної адміністрації.

Церква ніколи не залишалася осторонь найважливіших суспільно-політичних подій і процесів, які відбувалися в Україні впродовж першого десятиліття її незалежності. Вона виявляла інтерес і підтримувала політиків національно-демократичного спрямування, які своєю діяльністю сприяли утвердженню незалежності та державотворенню в Україні, закликала своїх прихильників до участі у виборах різних рівнів. На виборах 1998 р. депутатами місцевих рад стали 6 священників Української греко-католицької церкви [27].

21 липня 1997 р. церква підписала «Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах» [26].

У липні 2000 р. Синод єпископів Української греко-католицької церкви ухвалив єкуменічну концепцію, у якій визначив основні засади її стосунків з іншими конфесіями.

Українська греко-католицька церква широко відзначила 2000-річчя Різдва Христового. Вона брала також участь у державно-громадських заходах, що проводилися у рамках цього ювілею, зокрема в Урочистій академії в Палаці «Україна» у м. Києві, на якій були присутні Президент України, народні депутати України, члени уряду, ієрархи християнських церков, політичні та громадські діячі, дипломати.

2000-літній ювілей християнства Українська греко-католицька церква зустрічала з такими кількісними показниками: 3240 громад, об'єднаних у 6 єпархій, 78 монастирів, 12 духовних навчальних закладів та 755 недільних шкіл [28].

14 грудня 2000 р. Українська греко-католицька церква втратила свого главу — 87-річного Мирослава Іоанна кардинала Любачівського. Вся повнота духовної влади перейшла до єпископа Любомира Гузара, який 28 січня 2001 р. на Соборі греко-католицьких єпископів був обраний главою церкви, а 21 лютого того ж року — став кардиналом.

За 10 років свого відродження та розвитку, Українська греко-католицька церква відновила свій законний статус, релігійно-церковну мережу, розбудувала національно-релігійне життя, створила найбільш розвинену систему духовної освіти в Україні.

Впродовж 1990-х рр. церква докладала зусиль до подолання регіоналізму свого поширення і впливу. Якщо на початку свого відродження греко-католицькі парафії були зосереджені лише у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Закарпатській областях, то пізніше досить помітною стала тенденція її просування у центральний та східний регіони України.

Українська греко-католицька церква має свою розгалужену мережу у діаспорі: Польща, Німеччина, Франція, США, Велика Британія, Канада, Австралія, Аргентина, Бразилія, Австрія, Бельгія, Венесуела, Іспанія, Португалія, Литва, Латвія, Парагвай, Греція, Росія, Швейцарія [29].

Структури Української греко-католицької церкви в діаспорі, як і в Україні, виконують не тільки суто релігійні функції, а й дбають про збереження та розвиток української мови і культури.

Проте в Українській греко-католицької церкви залишилося ще чимало нерозв'язаних проблем, серед яких зміцнення внутрішньої єдності, зокрема поліпшення стосунків між священиками, що перебували у підпіллі, тими, хто повернувся із православ'я, тими, хто перебував у діаспорі, та молодими священиками. Не вдалося домогтися від влади політико-правової реабілітації церкви, створення Києво-Галицького патріархату та врегулювання стосунків з греко-католиками Закарпаття.

Як бачимо, Українська греко-католицька церква пройшла нелегкий шлях у своєму відродженні. Її легалізації і відродженню найбільшою мірою сприяли такі суспільно-політичні чинники, як зміна ставлення до релігії та церкви вищого партійно-державного керівництва СРСР, зокрема М. С. Горбачова; криза радянської тоталітарної системи, активізація національно-визвольного та релігійно-церковного руху в Україні наприкінці 80 — початку 90-х рр.; демократизація суспільно-політичного і релігійно-церковного життя в умовах незалежності України.

Завдяки цим чинникам, терпеливості та активності прихильників Українській греко-католицькій церкві вдалося легалізуватися і відродитися, зайняти належне їй місце серед інших церков і релігійних організацій в Україні.

Важливим є те, що легалізація та відродження греко-католицької церкви відбувалися не у відриві від розвитку державотворчих процесів в Україні, демократизації суспільства, а в нерозривній єдності з ними. Відроджуючись сама, церква впродовж усього десятиліття активно сприяла процесам національного та духовного пробудження українського народу, розбудови української держави.

Література

1. Українська церква між Сходом і Заходом. — К., 1996.
2. Пашенко В. Греко-католики в Україні. — Полтава, 2002.
3. Сергійчук В. Пескорена церква. — К., 2001.
4. Біскуп А. Проповідники ворожнечі. — Львів, 1986.
5. Возняк С. Уніатство — знярядя клерикального антикомунізму. — К., 1987.
6. Дмитрук К.Е. Уніатские крестоносцы: вчера и сегодня. — М., 1988.
7. Уткіп О. Унія: шлях ганьби і зради. — Ужгород, 1987.
8. Мартирологія Українських церков. Т.11. — Торонто, 1985. — С. 49–50, 56–57.
9. Українська церква між Сходом і Заходом. — К., 1996. — С. 85.
10. Рішення Собора Греко-католицької уніатської церкви, состоявшегося в г. Львові 8-10 марта 1946 года // Львовский церковный Собор: Документы и материалы. 1946-1981. — М., 1982. — С. 96.
11. Сергійчук В. Вказ. праця. — С. 439–442.
12. ЦДАГОУ. — Ф.1. — Оп. 25. — Спр. 2980. — Арк. 44.
13. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 3330. — Арк. 38–41.
14. Комуніст України. — 1988. — № 5. — С. 14–15.
15. Гречко І. Відповісця УГКЦ в Україні // Різдво Христове — 2000. — Львів, 2001. — С. 105.
16. Данилюк Ю., Бажал О. Опозиція в Україні. — К., 2000. — С. 273.
17. Сергійчук В. Вказ. праця. — С. 449–450.
18. Робітнича газета. — 1989. — 20 серп.; Пашенко В. Вказ. праця. — С. 289.
19. Українська греко-католицька церква. — Львів, 1992. — С. 86.
20. Людина і світ. — 1990. — № 12. — С. 35.
21. Українська церква між Сходом і Заходом. — К., 1996. — С. 87.
22. Там само. — С. 82.
23. Людина і світ. — 1992. — № 11-12. — С. 43.
24. Людина і світ. — 1994. — № 10. — С. 10.
25. Релігійна папорама. — 2000. — С. 61.
26. Людина і світ. — 1997. — № 8. — С. 25–26.
27. Пашенко В. Вказ. праця. — С. 549.
28. Людина і світ. — 2000. — № 1. — С. 26.
29. Історія релігій в Україні. — К., 1999. — С. 583.